

بررسی هنجارهای حقوقی در زمینه ممنوعیت تسلیحات فضاپایه

محمد رضا حسینی

دانشجوی دکتری حقوق بین الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران
rezahsn88@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۱۰/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۸/۴

چکیده

ایجاد نظم و مقررات برای نظارت بر فعالیت‌های دولت‌ها در فضای ماوراء جو نقش حیاتی دارد. در اواخر سال ۱۹۶۰، فعالیت‌های فضایی از هیچ ارزش نظامی برخوردار نبود، اما امروزه، حداقل ۷۵ درصد از اشیاء پرتاب شده به فضا با هدف تأمین نیازمندی‌های بخش نظامی انجام می‌گیرد. بدون شک، فعالیت نظامی در فضا احتمال بروز جنگ را افزایش می‌دهد. در چند دهه اخیر، برخی کشورها، نظامی سازی فضا و به تبع آن استفاده از تسلیحات فضاپایه را به عنوان بخشی از استراتژی امنیت ملی خود در اولویت قرار داده‌اند که این روند موجبات تهدید و نقض صلح و امنیت را فراهم می‌سازد. هنجارهای حقوقی موجود نتوانسته از استقرار و کاربرد تسلیحات فضاپایه غیرمتعارف جلوگیری نماید. هدف اصلی این تحقیق پاسخ به این سؤالات است که تسلیحات فضایی از منظر حقوق بین الملل از چه جایگاه و ویژگی برخوردارند؟ آیا استفاده از تسلیحات فضاپایه تدافعی و متعارف توجیه پذیر است؟ آیا کاربرد تسلیحات فضاپایه اصل «استفاده صلح آمیز» را نقض نمی‌کند؟ قواعد حقوق بین الملل موجود از ضمانت اجرایی کافی برای خلع سلاح در فضا برخوردار می‌باشد؟ نتایج تحقیق نشان می‌دهد که هنجارهای حقوقی موجود برای ایجاد ممنوعیت تسلیحات فضاپایه، نیازمند بازنگری و اصلاح می‌باشد.

کلیدواژه‌گان: معاهدات فضایی، تسلیحات فضاپایه، نظامی سازی فضا، خلع سلاح، استفاده صلح آمیز از فضا.

مقدمه

پرتاب اولین ماهواره (اسپتینیک ۱) در ۱۹۵۷ و قدم گذاشتن انسان بر روی ماه، موجب توسعه فناوری‌های فضایی در دوران جنگ سرد شد و این امکان را فراهم نمود تا دو کشور رقیب (آمریکا و شوروی) از فضا به عنوان یک واسطه برای مقاصد نظامی استفاده نماید. (Mushkat, 1984: 65)

استفاده از سامانه‌های فضایی و سازماندهی آن در بدنه قوای مسلح کشور، قدرت نظامی آنها را افزایش می‌دهد. در شرایط صلح سامانه‌های فضاپایه نقش نیروی بازدارنده مهمی را بازی می‌کنند و در وضعیت فوق‌العاده سبب افزایش توان رزمی نیروهای نظامی شده و برای شناسایی مراکز حیاتی، ارزیابی استعداد قوا و وضعیت آرایش تجهیزات دشمن به کار می‌روند.

استفاده از ماهواره‌های نظامی برای شناسایی، ارتباطات و ناوبری، اقدام تلافی‌جویانه علیه آنها و توسعه سلاح‌های ضد ماهواره‌ای و در نهایت، توسعه سیستم‌های جدید برای موشک رهگیر بالستیک مصادیقی از «نظامی سازی فضا» می‌باشند. از این رو، وابستگی نظامی به تجهیزات فضایی تا حدی افزایش یافته که امروزه از هر سه پرتاب ماهواره، دو مورد آن در خدمت اهداف نظامی قرار دارند، به همین دلیل تهدید به زور و یا توسل به جنگ از طریق فضا در حال گسترش است. برای مثال؛ ۷۵ درصد از ماهواره‌های آمریکا، شوروی و چین که تا کنون پرتاب شده‌اند، اهداف نظامی را پوشش می‌دهند (Jasani, 1984: 351).

از طرف دیگر، ظرفیت‌های قانونی موجود برای متوقف کردن گسترش تسلیحات نظامی در فضا ناکافی به نظر می‌رسد، چرا که در اسناد حقوقی بین‌المللی تنها استقرار و کاربرد انواع خاصی از تسلیحات فضاپایه (کشتار جمعی و هسته‌ای) منع شده است. این به معناست که «هر چیزی که ممنوع نیست، مجاز است» (Vereshchetin, 1982: 153). برداشت‌ها و تفسیرهای متفاوت از عبارت فوق، باعث ایجاد تردیدهایی در خصوص مشروعیت یا عدم مشروعیت استقرار و کاربرد برخی تسلیحات متعارف و تدافعی گردیده است. از این رو مهم‌ترین مسئله‌ای که ذهن محقق را به خود معطوف نموده، همین موضوع است. در این راستا، این تحقیق با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی در پی یافتن چارچوب حقوقی منع‌کننده استقرار و کاربرد تسلیحات فضاپایه است تا بتوان در جهت رسیدن به آرمان‌های بشری که همانا دستیابی به

جهانی عاری از سلاح و تحکیم صلح و امنیت بین‌المللی است، گام موثری را بردارد. طرح سؤالات زیر می‌تواند ما را در بهتر روشن شدن موضوع و رسیدن به این اهداف کمک نماید:

- ۱) تسلیحات فضایی از منظر حقوق بین‌الملل از چه جایگاه و ویژگی برخوردارند؟
- ۲) آیا استفاده از تسلیحات فضاپایه تدافعی و متعارف توجیه پذیر است؟
- ۳) آیا کاربرد تسلیحات فضاپایه اصل «استفاده صلح آمیز» را نقض نمی‌کند؟
- ۴) قواعد حقوق بین‌الملل موجود از ضمانت اجرایی کافی برای خلع سلاح در فضا برخوردار می‌باشد؟

برای پاسخ به سؤالات فوق و تبیین فرضیه (ناکارآمدی هنجارهای حقوقی منع تسلیحات فضاپایه)، در ابتدا باید چارچوب مفهومی و تعاریف عملیاتی عبارات و مفاهیم روشن گردد.

۱. چارچوب مفهومی و تعاریف عملیاتی

احصا قواعد و مقررات حقوقی حاکم بر استعمال انواع تسلیحات فضایی نیازمند بررسی مقررات حقوق بین‌الملل عام از جمله اصول و مبانی مندرج در منشور ملل متحد، قواعد عرفی، قواعد حقوق بشر دوستانه، نظریه علمای حقوق می‌باشد که به طور اجمال به آن پرداخته شده است. اما، تمرکز محقق بر تبیین هنجارها و قواعد حقوقی خاص است که، منحصراً به موضوع خلع سلاح، تحدید و یا ممنوعیت تسلیحات فضایی، و کاهش آثار آن بر محیط زیست می‌پردازد. از همین رو، در این تحقیق، اسناد حقوقی که متضمن قواعد و مقرراتی برای کاهش و منع تسلیحات فضایی باشد، تحلیل شده است. ولی، در مواردی که هنجار حقوقی خاصی وجود نداشته، سعی شده با تفسیر و تعمیم مقررات موجود، خلأهای حقوقی پوشش داده شود. یکی از چالش‌های مهم حقوق فضا، فقدان تعریف و مفاهیم روشن است. نویسنده برخی از عبارات و اصطلاحات بکار رفته در این نوشتار را با استفاده از اسناد موجود در قالب «تعاریف خودساخته» ارائه نموده است:

فضای ماوراء جو: محدوده‌ای است که متعلق به تمام بشریت بوده و شامل تمامی اجرام سماوی و فضای مابین آنها و همچنین مدارات اطراف آنها می‌باشد.

اقدام تلافی جویانه: عبارت است از: «اعمال فشاری خارج از قواعد معمول حقوق بین‌الملل، به وسیله یک دولت به دنبال اعمال نامشروع دولت دیگر».

تسلیحات فضاپایه (فضایی): کلیه ادوات، تجهیزات و اشیائی که به منظور حمله و یا دفاع در مقابل تهدیدات فضایی مورد استفاده قرار می‌گیرد و طبق قواعد حقوق بشر دوستانه در چارچوب ابزار و وسایل رزم محسوب می‌شود. تسلیحات انرژی محور، هسته‌ای، کشتار جمعی، ضد ماهواره‌ای و... در شمار این طبقه بندی قرار می‌گیرند.

تسلیمات کشتار جمعی: سلاح‌های کشتار جمعی شامل سلاح‌های انفجاری اتمی، سلاح‌های حاوی مواد رادیو اکتیو، شیمیایی و سلاح‌های کشنده بیولوژیکی، و هر نوع سلاح توسعه یافته که آثار تخریب کنندگی آن، مشابه بمب اتمی باشد.

دولت‌های فضایی: دولت‌هایی هستند که امکانات و فناوری‌های لازم برای دسترسی، ورود، حضور، اکتشاف و استفاده از فضا را دارند. مانند ایالات متحده، روسیه، چین، فرانسه، هند، اسرائیل و ایران.

نظامی سازی فضا: روندی است که طی آن، دولت‌های فضایی تسلیمات فضایی خود را در مدارات اطراف زمین و یا سطح اجرام آسمانی نصب و مستقر می‌سازند. این رویکرد اصل «استفاده صلح آمیز از فضا» را مخدوش می‌نماید.

خلع سلاح فضا: تلاش برای کاهش و یا امحاء انواع تسلیمات فضاپایه در فضای ماوراء جو.

۲. انواع تسلیمات فضاپایه

پس از پایان جنگ جهانی دوم، رقابت تسلیماتی در راستای دستیابی به توازن قدرت همواره در دستور کار دو ابرقدرت (شرق و غرب) بوده است. یکی از حوزه‌هایی که توجه آنها را به خود معطوف کرد، فضای ماوراء جو بود، که در مدت کوتاهی انواع تسلیمات متعارف و غیرمتعارف در آن مستقر شد. این روند باعث شد تا توجه سایر دولت‌ها نیز جلب شود و اقدامات لازم را برای حفظ امنیت ملی خود در این حوزه انجام دهند.^۱

در دوران جنگ سرد، مسکو و واشنگتن طرح‌های برای انتقال تجهیزات نظامی فضاپایه و استقرار آنها در مدار زمین برای حمله به اهداف مورد نظر و بمباران خاک دشمن را در دستور کار خود قرار دادند. به منظور مشروعیت بخشیدن به این اقدامات، بر آن شدند تا با ارائه تفاسیر موسع از اسناد حقوقی فضا، برخی از تسلیمات را از دایره شمول ممنوعیت آنها خارج سازند. برای درک بهتر موضوع، در اینجا لازم است اشاره کوتاهی به انواع تسلیمات فضاپایه و ویژگی‌های فنی آنها داشته باشیم:

۱-۲. سلاح‌های کشتار جمعی

واژه «سلاح‌های کشتار جمعی» به سلاح‌های هسته‌ای، رادیولوژی، باکتریولوژیک و شیمیایی و هر گونه تسلیماتی که از قدرت تخریبی بالایی برخوردار باشد، اطلاق می‌شود. در تعریفی که

۱. برای مثال ژاپن در سال ۲۰۰۸ اجازه استفاده نظامی از فضا را صادر کرد که تابوی توسل به زور را حتی در کشورهای رسماً صلح طلب شکست.

مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۱۹۷۹ ارائه کرد تصریح شد: «سلاح‌های کشتار جمعی باید به گونه‌ای تعریف شود که شامل سلاح‌های انفجاری اتمی، سلاح‌های حاوی مواد رادیو اکتیو، شیمیایی و سلاح‌های کشنده بیولوژیکی، و هر نوع سلاح توسعه یافته که آثار تخریب‌کنندگی آن مشابه بمب اتمی باشد را شامل گردد».^۱ تعریفی مشابه این عیناً در قطعنامه کمیسیون خلع سلاح سازمان ملل (۱۹۴۸) نیز قید گردیده است.

شناسایی سلاح‌های کشتار جمعی تابع توصیف عبارت «تسلیحات»، «کشندگی» و «جمعی» است. این که چه تعداد از جمعیت باید وجود داشته باشد تا واژه «جمعی» به آن اطلاق گردد، خود سؤال اساسی است؟ در پاسخ به این سؤالات می‌توان گفت: «تسلیحات» به انواع مختلف تقسیم بندی می‌شود، که در ادامه به آن می‌پردازیم. اما، مفهوم عبارت «کشندگی» را، باید در «میزان تخریب‌کنندگی» جستجو کرد. معنای «جمعی» نیز تابع تفسیری است که بستگی به اندازه، حجم تلفات و میزان استفاده از این تسلیحات دارد. در مجموع، می‌توان گفت «قدرت تخریب‌کنندگی» معیار قابل قبولی، برای تفکیک سلاح‌های کشتار جمعی از تسلیحات متعارف است. کاربرد این نوع تسلیحات در معاهدات فضایی به صراحت ممنوع اعلام شده است.^۲

۲-۲. تسلیحات هسته‌ای

سلاح‌های هسته‌ای طیف بسیار وسیعی از تسلیحات اعم از زمینی و فضایی را در بر می‌گیرد که مجال پرداختن به آنها نیست. اما، درباره مشروعیت یا عدم مشروعیت قانونی به کارگیری سلاح اتمی اختلاف نظر وجود دارد. هر چند اکثر صاحب نظران رأی به عدم مشروعیت کاربرد آن داده‌اند. با این وجود، برخی از علماء، مانند "شوارتزبرگر" کاربرد آنها را در وضعیت‌های خاص مانند دفاع مشروع، حالت ضرورت، حق حفاظت و پیشگیری از حملات احتمالی را پذیرفته‌اند. در عمل، استعمال تسلیحات اتمی به عنوان اقدام تلافی‌جویانه در نظریه علماء پذیرفته شده است (رسو، ۱۳۶۹: ۱۶). مهم‌ترین سند حقوقی منع‌کننده کاربرد این گونه تسلیحات، معاهده فضا (ماده ۴) است، که در ادامه به تفصیل به آن می‌پردازیم.

۲-۳. تسلیحات بیولوژیک

در زمان حاضر، کشورهایی که اقدام به تولید و انبار جنگ‌افزارهای حاوی مواد شیمیایی و باکتریولوژیک می‌کنند، اقدامات خود را بر اساس دکترین بازدارندگی توجیه می‌کنند. با این

1. Committee on Disarmament documents: CD/31 and CD/32, 9 July 1979.

۲. ماده ۴ معاهده فضا

وجود، پروتکل ژنو ۱۹۲۵ به صراحت استفاده از تسلیحات شیمیایی و باکتریولوژیک را ممنوع اعلام داشته است.^۱

مجمع عمومی سازمان ملل متحد نیز نگرانی خود را در مورد جنگ افزارهای شیمیایی و باکتریولوژیک در بیست و سومین اجلاس خود، ابراز داشت. در سال ۱۹۷۱ کمیته خلع سلاح، پیش‌نویس کنوانسیون ممنوعیت تولید، گسترش و انبار کردن جنگ افزارهای شیمیایی، میکروبی و سمی (بیولوژیک) را به مجمع عمومی ارائه نمود. این اولین سندی است که انهدام تمامی سلاح‌های موجود بیولوژیکی را در سطح جهان خواستار گردیده است.^۲

با توجه به آثار وحشتناک جنگ افزارهای شیمیایی و باکتریولوژیک بر جمعیت وسیعی از مردم و مخالفت جامعه جهانی با تولید و گسترش آن، در سال‌های اخیر، نوع خاصی از تسلیحات شیمیایی و باکتریولوژیک (CBW)^۳ - که آن را «انسانی» می‌نامند - تولید شده است.^۴ این نوع جنگ افزارها باعث مرگ نمی‌شود. اما، موقتاً موجب ناتوانی هدف و یا قربانی می‌گردد (Ogunbanwo, 1975: 92).

در این راستا، کنوانسیون سال ۱۹۷۷ در خصوص «شیوه‌های خصمانه محیط زیست تغییر یافته»^۵، به موضوع ممنوعیت استفاده نظامی و یا هرگونه استفاده از «دست‌کاری عمدی فرایندهای طبیعی برای مقاصد نظامی یا خصمانه» می‌پردازد.^۶ نکته مهم این است که مفاد کنوانسیون در فضای ماوراء جو نیز، قابل اعمال است (Nandasiri, 1999: 114). اما در خصوص اینکه چه نوع تسلیحات فضایی در شمول این ممنوعیت‌ها قرار می‌گیرند، تردید وجود دارد.

۲-۴. تسلیحات لیزری و تشعشعی

ممنوعیت کاربرد سلاح‌های لیزری در فضا مبنای حقوقی خود را بر این واقعیت استوار ساخته است که تسلیحات لیزری (اشعه ایکس و اشعه گاما) انرژی خود را از انفجارهای هسته‌ای دریافت می‌کنند و چون کاربرد سلاح‌های هسته‌ای در معاهده فضا ممنوع گردیده، پس تسلیحات لیزری نیز ممنوع می‌باشند.

1. Protocol for the Prohibition of the Use of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare. Geneva, 17 June 1925.

۲. معاهده سلاح‌های بیولوژیک (۱۹۷۲)

3. Chemical and Biological Weapons

4. CBW Human

5. The Environmental Modification Convention (ENMOD).

۶. ماده ۱ کنوانسیون ENMOD

اما، در خصوص قدرت تخریب‌کنندگی سلاح‌هایی همچون لیزر، انرژی خورشیدی، یا سلاح‌های ضد ماهواره‌ای و اینکه، آیا اصطلاح «کشتار جمعی» به آنان اطلاق می‌گردد یا خیر، باید به پیامدها، آثار و تبعات هر کدام از آنها توجه داشت. برای مثال، برخی دانشمندان معتقدند که ماهواره‌های انرژی خورشیدی می‌توانند به عنوان ابزاری برای کشتار جمعی استفاده گردند. نوع دیگری از تسلیحات لیزی، «سلاح‌های پرتو با توان بالا» است که مرکب از جریان ذرات اتمی با شتاب زیاد ناشی از شکافت اتمی می‌باشد. این شتاب به سرعت نور نزدیک است و می‌تواند بسیار مخرب باشد. همان‌گونه که ذکر شد لیزر اشعه ایکس و اشعه گاما، که از انفجارهای هسته‌ای کوچک یا هیدروژنه کوچک و بمب‌های نوترونی ناشی می‌شوند؛ ممکن است موجب نقض «معاهده منع آزمایشات هسته‌ای» (NTBT)^۱ گردد. این معاهده آزمایش سلاح‌های هسته‌ای و سایر انفجارهای هسته‌ای در جو و در فضا را ممنوع نموده است. با این حال، این معاهده تنها آزمایش چنین سلاح‌هایی را در فضا منع کرده است. اما، نه تنها توسعه، بلکه استقرار آنها در فضا با هیچ محدودیتی روبرو نیست.

۲-۵. جنگ افزارهای انرژی هدایت شده

«جنگ افزارهای انرژی هدایت شده» گسترده متنوعی از فناوری‌های مانند لیزرها، سامانه‌های پرتو ذرات و تداخل سیگنالی و جنگ افزارهای پرتوافکنی و الکترومغناطیسی را که از طریق تشعشع و یا ایجاد پالس و یا تابش الکترومغناطیسی عمل می‌کند، در بر می‌گیرد. همچنین در خصوص این نوع جنگ افزارها هیچ هنجار حقوقی منع‌کننده‌ای وجود ندارد.

۲-۶. تسلیحات ضد ماهواره

سلاح‌های ضد ماهواره، تسلیحاتی هستند که، برای انهدام ماهواره‌ها طراحی شده‌اند. در حال حاضر، برخی از کشورها؛ مانند ایالات متحده، روسیه و چین قادر به تولید و بهره‌گیری از این تسلیحات هستند (نامی، ۱۳۸۹: ۱۵۴). برخی از دولت‌ها، برای انهدام آنها مجهز به سلاح‌های اتمی و یا تسلیحات ضد سیستم‌های ماهواره‌ای (ASAT)^۲ شده‌اند. سلاح‌های ضد ماهواره به دو دسته تقسیم می‌شوند که عبارتند از: الف- موشک‌ها؛ معروف به راکت‌های نابودگر مداری، ب- لیزرها با انرژی بالا.^۳

1. Nuclear Test Ban Treaty (NTBT), 26 July 1963.

2. Anti-satellite weapons (ASAT)

3. B. Jasani, Military Space Technology and its Implications, in: Outer Space, SIPRI, 1982, p. 1

بنابراین، علاوه بر سلاح‌های متعارف ضدماهواره‌ای، تسلیحات ضد ماهواره‌ای لیزری تهدید جدی برای ماهواره‌ها قلمداد می‌شوند، که هدف مهم آن اخلال در ارتباطات میان ماهواره‌ها و مراکز زمینی از طریق بمب‌های پالس الکترومغناطیسی است (Felden, 2002: 257). جدول زیر برنامه‌های مختلف برخی دولت‌ها جهت استفاده از سیستم‌های ضد ماهواره‌ای را نشان می‌دهد:

قابلیت	چین	اتحادیه اروپا	فرانسه	انگلستان	هند	اسرائیل	ژاپن	روسیه	اکراین	امریکا
تسلیحات و تجهیزات فضاپایه										
سلاح‌های ثابت	X	X	X		X	X	X	X	X	X
تسلیحات متحرک	L		L	L	L	L		X	L	X
دریایی	L							X	X	X
هوایی								D		X
تسلیحات رهگیری هدف										
اپتیکی	X	X	X	X			X	X		X
رادار	X		X	X			X	X		X
لیزر	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
توانمندی‌های مستقل / مشارکتی										
مشارکتی			D					X		D
مستقل			D							D
عملیات در مدارات نزدیک به زمین										
مشارکتی			D							X
مستقل			D							X
تسلیحات با جی بالا و قابلیت تغییر در سرعت	X	X	X	X				X	X	X
ماهواره مینیاتوری	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

در سال ۲۰۰۷ چین ماهواره هواشناسی خود را توسط یک راکت ماهواره بر ناپود کرد. در این راکت هیچ ماده منفجره‌ای به کار نرفته بود؛ بلکه از «فن آوری ناپود گر ماهواره» استفاده

شد. این فناوری قابلیت این را دارد؛ که به صورت همزمان چندین ماهواره را از کار بیندازد. به دنبال این اقدام، مجادلات جدی در خصوص امنیت ماهواره‌ها در فضا مطرح گردید، اما برای رفع نگرانی تاکنون هیچ راه حل قابل قبولی ارائه نشده است.

۳. مشروعیت فعالیت‌های نظامی فضایی در فضا

حقوق بین‌الملل برای جلوگیری از توسل به زور توسط دولت‌ها در روابط بین‌الملل، خود از طریق هنجارسازی در تحقق بخشی به ممنوعیت واقعی از جنگ تلاش نموده است (ضیایی بیگدلی ۱۳۸۶: ۴۵). شاخص‌ترین مقررات در جهت رفع زمینه‌های تهدید به زور و یا توسل به آن را می‌توان در معاهدات زیر یافت: معاهده قطب جنوب ۱۹۵۹؛ معاهده ۱۹۶۳ مسکو در خصوص ممنوعیت آزمایش سلاح‌های هسته‌ای در جو، در فضا و زیر آب؛ معاهده ۱۹۶۷ اصول حاکم بر فعالیت‌های کشورها در اکتشاف و استفاده از فضا، از جمله ماه و سایر اجرام آسمانی (معاهده فضا) و موافقت‌نامه حاکم بر فعالیت‌های دولت‌ها در ماه و سایر اجرام سماوی ۱۹۷۹ (موافقت‌نامه ماه). از این میان، مقررات معاهده فضا و موافقت‌نامه ماه مورد توجه بیشتری قرار گرفته است. علاوه بر مقررات فوق، دولت‌ها باید در انجام هرگونه فعالیت در فضا (به ویژه استفاده از تسلیحات نظامی)، قواعد حقوق بین‌الملل عام، از جمله مقررات منشور سازمان ملل و حقوق مخاصمات مسلحانه را رعایت نمایند (Zhukov and Kolosov, 1984: 224).

۳-۱. تعمیم مقررات منشور به فضای ماوراء جو

اصل عدم توسل به زور، یک اصل شناخته شده جهانی حقوق بین‌الملل است که دامنه آن، فعالیت‌های فضایی دولت‌ها را نیز در بر می‌گیرد. از مهم‌ترین قواعد منع‌کننده استعمال زور ماده ۲ (۴) منشور سازمان ملل متحد است.^۱ ماده ۲ (۴) از جمله قواعد عرفی است،^۲ که حتی به عنوان قاعده آمره^۳ نیز در نظر گرفته می‌شود، در نتیجه تمامی کشورها ملزم به رعایت آن هستند (حسینی، ۱۳۸۲: ۱۴۰). به عبارت دیگر، امکان استفاده از زور علیه تمامیت ارضی دولت‌ها از

۱. ماده ۲ پاراگراف ۴ منشور ملل متحد اشعار می‌دارد: «کلیه اعضاء در روابط بین‌المللی خود از تهدید به زور یا استفاده از آن علیه تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی هر کشوری یا از هر روش دیگری که با مقاصد ملل متحد مابین نداشته باشد خودداری خواهند نمود.»

۲. به بند ۸۳ رای دیوان بین‌المللی دادگستری سال ۱۹۸۶ در قضیه فعالیت‌های نظامی و شبه نظامی آمریکا در نیکاراگوئه مراجعه شود.

3. jus cogens

هیچ منطقه‌ای حتی فضای ماوراء جو وجود ندارد.^۱ با این وجود، استفاده از جنگ افزارهای متعارف به عنوان «کاربرد زور» در نظر گرفته نمی‌شود (Brownlie, 1964: 8).

ممنوعیت توسل به زور که به عنوان یک اصل مسلم حقوق بین‌الملل در منشور ملل متحد پذیرفته شده است، دارای دو استثناء است: یکی مجوز شورای امنیت برای اقدامات قهری (فصل هفتم منشور) و دیگری «حق دفاع مشروع» در مقابل اقدامات قهری است. فقدان اشاره به عرصه فضا در منشور، به این معنا نیست که فصل هفتم انجام اقدامات نظامی را در فضا از طریق زمین و بالعکس اجازه نداده است. بلکه، شورای امنیت قادر است بر اساس مجوزی که در فصل هفتم منشور به او اعطاء شده صلاحیت خود را در این حوزه گسترش دهد (Lee, 2003: 110).

۳-۱-۱. دفاع مشروع

تنها عبارتی که در اسناد بین‌المللی در خصوص حق دفاع مشروع آمده است، ماده ۵۱ منشور سازمان ملل است. این ماده، هیچ تعریف جامعی از حق دفاع مشروع بدست نمی‌دهد و عمدتاً مبین مجموعه شرایطی است که، تحت آن اقدامات دفاع مشروع را مشروع می‌شمارد. ماده ۵۱ منشور مقرر می‌دارد: «در صورت وقوع حمله مسلحانه علیه یک عضو ملل متحد تا زمانی که شورای امنیت، اقدام لازم برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی را به عمل آورد هیچ یک از مقررات این منشور به حق ذاتی دفاع از خود، خواه فردی یا دسته جمعی لطمه‌ای وارد نخواهد کرد». به علاوه، حقوق بین‌الملل عرفی دو محدودیت قانونی اضافی - یعنی ضرورت و تناسب - را جهت اعمال این حق، لازم می‌داند.^۲ همچنین کلیه الزامات و ملاحظات حق دفاع مشروع در فضای ماوراء جو از جمله ماه و سایر اجرام آسمانی نیز ساری و جاری است (Copper: 1946-1966) با این حال، تردید وجود دارد که، آیا حق دفاع از اشخاص و تجهیزات فضایی که در خارج از قلمرو سرزمینی کشورهای متبوع و ثبت کننده اشیاء فضایی قابل گسترش است؟^۳ برای پاسخ به این پرسش می‌توان استدلال کرد که، حمایت از امکانات و تجهیزات فضایی ثبت شده در صورتی امکان پذیر است که این تجهیزات، در داخل محدوده‌ای قرار گرفته باشند و دولت متبوع می‌تواند صلاحیت خود را نسبت به

۱. تمامیت ارضی ممکن است به نحوی تفسیر شود که علاوه بر زمین، شامل منابع انسانی و طبیعی در فضا نیز گردد.

۲. دیوان بین‌المللی دادگستری در پارگراف ۱۷۶ قضیه نیکاراگوئه سال ۱۹۹۶، نظر مشورتی دیوان در قضیه تهدید یا استفاده غیر قانونی از سلاح های هسته‌ای در بند ۲۲۶، سال ۲۰۰۳، و همچنین در بند ۷۶ قضیه سکوه‌ای نفتی (جمهوری اسلامی ایران علیه ایالات متحده آمریکا) ۶ نوامبر ۲۰۰۳ دیوان به این موضوع پرداخته است.

۳. دفاع جمعی از خود اجازه چنین عملی را خواهد داد چرا که از متن ماده ۵۱ منشور مستفاد می‌شود.

آنها اعمال کند.^۱ برخی از علمای حقوق معتقدند که دفاع مشروع در فضا و «اجرام آسمانی» قابل اعمال نیست و هرگونه استدلالی از جمله وجود تأسیسات نظامی «غیرتهاجمی» در اجرام آسمانی در راستای دفاع مشروع نمی‌تواند، قابل قبول باشد. چرا که، غیر نظامی سازی اجرام آسمانی، اقدامی جمعی است و در راستای جلوگیری از تهدید صلح منطبق بر منشور است (Almond, 1985: 250). بنابراین، بایستی این مناطق تحت رژیم ویژه‌ای باشند که حتی در زمان جنگ مورد تعرض قرار نگیرند.

۳-۱-۲. اقدامات تلافی جویانه

یکی از اقدامات تدافعی دولت‌ها در برابر تهاجم احتمالی دشمن، به کارگیری سیستم‌های دفاع موشکی است. دفاع موشکی از طریق نیروی نظامی در فضا با هدف ردیابی و رهگیری موشک‌هایی که به سوی آنها شلیک شده‌اند، گسترش می‌یابد. دفاع موشکی بالستیک می‌تواند به مثابه تلاشی بزرگ در راستای تعقیب مفهوم «مقابله به مثل» که، به طور ضمنی در مقررات منشور پذیرفته شده، به شمار رود (Dinstein, 2001: 172). یکی از مصادیق بارز آن طرح جنگ ستارگان بود.

۳-۲. ممنوعیت تسلیحات در اسناد حقوقی فضا

علاوه بر مقررات عام عدم استفاده از زور و مباحث دفاع مشروع که در منشور و سایر اسناد بین‌المللی تبلور یافت، شش معاهده دیگر، به طور خاص درباره محدودیت و یا ممنوعیت تسلیحات فضاپایه مقرراتی را وضع کردند:

۱) «معاهده منع آزمایش سلاح هسته‌ای در اتمسفر، در فضا و زیر آب»^۲ که در ماده ۱ آن آمده است که فضای ماوراء جو به عنوان یکی از محیط‌هایی بشمار می‌رود که در آن چنین آزمایش‌هایی ممنوع است.

۲) «معاهده اصول حاکم بر فعالیت‌های دولت‌ها در اکتشاف و استفاده از فضا، از جمله ماه و سایر اجرام آسمانی» یا «معاهده فضا»^۳ که به عنوان منشور فضا معروف است، در ماده ۴ آن تصریح گردیده است.

۱. ماده ۸ معاهده فضا و کنوانسیون ثبت ۱۹۷۵، مقرر می‌دارند هرگونه شیء فضایی ساخته دست بشر باید توسط دولت پرتاب کننده به ثبت برسد.

2. Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, Outer Space and Under Water. 480 UNTS 43 entered into force 10 October, 1963.

۳. این معاهده در ۱۹ دسامبر ۱۹۶۶ طی قطعنامه ۲۲۲۲ به تصویب رسید و تا ۲۷ ژانویه سال ۱۹۶۷ برای امضا مفتوح بود و در نهایت در ۱۰ اکتبر ۱۹۶۷ لازم الاجراء گردید.

۳) موافقت‌نامه‌های دو جانبه میان اتحاد جماهیر شوروی و ایالات متحده که یکی از آنها توافقنامه سالت^۱ ۲ است که در ۱۸ ژوئن ۱۹۷۹ امضا شد، اما، هنوز به تصویب نرسیده است. ماده ۱۵ و ماده ۹(۱) آن مقررات معاهده فضای ماوراء جو را مورد توجه قرار داده و آزمایش و استقرار سامانه برای قرار دادن سلاح هسته‌ای را در مدار و کشتار جمعی منع نموده است. این موافقت‌نامه، آزمایش، توسعه و به کارگیری بمباران مداری را ممنوع ساخته است.

۴) توافقنامه حاکم بر فعالیت‌های دولت‌ها، در ماه و سایر اجرام آسمانی (موافقت‌نامه ماه)^۲ است که ماده ۳ این توافقنامه اشعار می‌دارد: «تهدید یا استفاده از زور و یا هرگونه عمل خصمانه دیگر و یا تهدید به اقدام خصمانه در ماه ممنوع است. همچنین استفاده از ماه به منظور ارتکاب چنین اعمالی یا مشارکت در هرگونه تهدید نسبت به زمین، ماه، فضاپیماها، پرسنل فضاپیما و یا اشیاء فضایی که توسط انسان ساخته شده، ممنوع است».

۵) در ماده ۴ معاهده «ABM» بین ایالات متحده آمریکا و اتحاد جماهیر شوروی که آخرین بار در ۱۹۷۲ به تصویب رسید؛ گام مؤثری برای جلوگیری از تسلیح فضا برداشته شد.

۶) توافقنامه موقت بین آمریکا و شوروی در خصوص انجام اقدامات خاص پیرامون «تهدید تسلیحات استراتژیک»^۳ که ماده ۵(۲) آن اشعار می‌دارد: «هر یک از طرفین متعهد می‌گردد با استفاده از ابزار فنی ملی تأیید نماید که طرف دیگر منطبق با پاراگراف ۱ این ماده عمل کرده است». به موجب این ماده، استفاده از ماهواره‌های اکتشافی در فضا به طور رسمی قانونی است. علاوه بر این، موافقت‌نامه‌های متعدد دیگری که میان آنها و یا بین هر یک از آنها با کشور ثالث منعقد شده است (نواده توپچی، ۱۳۷۸: ۴۸).

۳-۳. ممنوعیت ماده ۴ معاهده فضا

ماده ۴ معاهده فضا، مربوط به فعالیت‌های نظامی در فضای ماوراء جو است. این ماده علاوه بر اینکه به موضوع تسلیحات کشتار جمعی می‌پردازد، مقرر می‌دارد که ماه و سایر اجرام سماوی باید «منحصراً برای مقاصد صلح آمیز» استفاده شوند.^۴

1. Strategic Arms Limitation Talks (SALT II) from 1977 to 1979 between the U.S. and the Soviet Union.

۲. این توافقنامه که طی قطعنامه ۶۸/۳۴ در ۵ دسامبر ۱۹۷۹ به تصویب رسید، و تا ۱۸ دسامبر ۱۹۷۹ برای امضا مفتوح بود و در ۱۱ ژوئیه ۱۹۸۴ لازم الاجراء گردید.

3. The Strategic Arms Reduction Treaty (START) on 31 July 1991.

۴. پاراگراف ۲ ماده ۴ معاهده فضا: «۲- ماه و دیگر اجرام آسمانی باید توسط تمام کشورهای عضو پیمان، تنها برای اهداف صلح آمیز بهره برداری شود. استقرار پایگاه‌های نظامی، نصب، تأسیس و استحکامات، آزمایش هر نوع سلاح و اجرای مانور نظامی بر روی اجرام آسمانی ممنوع است. بهره برداری از پرسنل

البته، مفاد ماده ۴ فقط محدود به «ماه و دیگر اجرام آسمانی» است.^۱ در تدوین معاهده فضا، هم آمریکا و هم شوروی در مورد غیر نظامی سازی کامل فضا در مقایسه با معاهده قطب جنوب ۱۹۵۹ تلاشی به عمل نیاوردند.^۲ بنابراین، غفلت از هرگونه اشاره به مفهوم فضای ماوراء جو یک امر تعمدی بود (Lakshanan, 1985: 73) با این وجود، ماده ۴ (۲)، شباهت قابل توجهی با معاهده قطب جنوب دارد، و به طور یقین همان آثار را در برقراری رژیم غیر نظامی سازی کامل در فضا و اجرام آسمانی دارد.^۳

با توجه به قواعد عرفی در تفسیر معاهدات، تفسیر اصطلاح «صلح آمیز» به معنای «غیر نظامی» بیشتر مدنظر قرار می گیرد. همان طور که، در ماده ۳۱ (۱) «کنوانسیون وین حقوق معاهدات ۱۹۶۹»، این تفسیر به کار رفته است. زیرا عبارات مندرج در معاهده، بایستی با توجه به معانی عادی خود و در چارچوب هدف و منظور معاهده تفسیر شوند.^۴ اولاً، معنی معمولی «صلح آمیز» بر ماهیت «غیر نظامی» دلالت دارد. ثانیاً، در متن معاهده فضا، در موارد متعددی به واژه «مقاصد صلح آمیز» اشاره شده که به صورت تلویحی منظور «غیر نظامی» است.^۵ ثالثاً برای تفسیر آن می توان به سایر عهدنامه های با ماهیت مشابه رجوع کرد، همان طور که، رویه دیوان دادگستری بین المللی این امر را اثبات کرده است.^۶

بنابراین، مفهوم اصطلاح «صلح آمیز» حداقل منجر به دو تفسیر عمده گردیده است. به موجب یکی از تفاسیر، واژه «صلح آمیز» به معنای «غیر نظامی» می باشد و تعبیر دیگر آن به

نظامی برای تحقیقات علمی و یا به هر منظور دیگر صلح آمیز ممنوع نخواهد بود. بهره برداری از هرگونه تجهیزات و یا ادوات لازم برای اکتشاف مسالمت آمیز از ماه و سایر اجرام آسمانی نیز ممنوع نیست.

۱. هر چند در جمله دوم از ماده چهارم (۲) فقط اشاره به «اجسام آسمانی» دارد، اما، تصریح شده است که ماه نیز جزو اجرام آسمانی است و در نتیجه این استدلال نمی تواند درست باشد که، ماه باید از جمله دوم حذف شود.

2. UN Doc. A/C.1/PV.1493 and UN Doc.A/AC.105/C.2.SR.66 of August 1, 1966.

۳. در ماده ۱ پیمان قطب جنوب ۱۹۵۹، که در ۲۳ ژوئن ۱۹۶۱ لازم الاجرا شد، آمده است:

الف) قطب جنوب باید تنها، برای مقاصد صلح آمیز استفاده شود. در آنجا هر گونه اقدامات با ماهیت نظامی، از جمله ایجاد پایگاه های نظامی و استحکامات، انجام مانورهای نظامی، و همچنین تست هر نوع سلاح باید ممنوع گردد.

ب) پیمان حاضر باید با استفاده از پرسنل نظامی و یا تجهیزات برای تحقیقات علمی و یا هر منظور و مقصود صلح آمیز دیگر، جلوگیری نمی کند.

۴. مراجعه شود به بند ۱۸ رای دیوان بین المللی دادگستری در قضیه کاسکیلی و سدودو (بین بوتسوانا و نامیبیا) در سال ۱۹۹۹ که ماده ۳۱ کنوانسیون معاهدات ۱۹۶۹ وین را، منعکس کننده حقوق عرفی معرفی می کند.

۵. به مواد ۹ و ۱۱ معاهده فضا مراجعه کنید.

6. ICJ Rep. 1980, Advisory Opinion on the Interpretation of the Agreement of 25 March 1951 Between WHO and Egypt case, at 73, paras. 45-47

عنوان «غیرتهاجمی» است. طبق تفسیر اولی، هیچ فعالیت نظامی را نمی‌توان در ماه و سایر اجرام آسمانی انجام داد، به جز آنهایی که بر اساس مواد قبلی معاهده از قبیل؛ استفاده از پرسنل نظامی برای تحقیقات علمی و یا سایر مقاصد صلح آمیز مجاز شمرده شده‌اند.

به موجب تفسیر دومی، بجز در موارد خاص، فعالیتی که از نظر ماهیت غیر تهاجمی است مجاز شمرده می‌شود، حتی اگر توسط پرسنل نظامی انجام گرفته است. این استثنائات در ماده ۵ معاهده فضا مانند ایجاد پایگاه‌های نظامی، استحکامات و آزمایش هر نوع سلاح و اقدام به برگزاری مانورهای نظامی در اجرام آسمانی به رسمیت شناخته شده است (خسروی، ۱۳۸۱: ۱۴۹).

بیان قید «منحصراً صلح آمیز» در جمله اول پاراگراف ۲ از ماده ۴، در جهت تقویت نظام کنترل تسلیحات و استفاده خاص از «ماه و دیگر اجرام آسمانی» می‌باشد. در حال حاضر، در محدوده مدارهای اطراف زمین، و یا در اعماق فضا، به استثناء ممنوعیت تسلیحات هسته‌ای و سلاح‌های کشتار جمعی هیچ ممنوعیتی وجود ندارد.

با وجود اینکه اصطلاح «اجرام آسمانی» به صراحت در بند (۲) ماده ۴ ذکر نشده است، اما می‌توان با تفسیر موسع این ماده به این نتیجه رسید که «استقرار در فضا» به معنای گسترش قلمرو معاهده به مدارات اطراف ماه یا هر نوع اجرام آسمانی دیگر و یا حتی کاوشگرهای ارسالی به خارج از منظومه شمسی نیز می‌باشد.^۱ با این وجود، موشک‌های بالستیک، قاره پیما و سیستم‌های بمباران مدارات پایین^۲ و همچنین تمام اشیاء نظامی فضایی که تجهیزات حامل سلاح هسته‌ای و یا سلاح‌های متعارف هستند، در شمول نظام ممنوعیت بند (۱) ماده ۴ قرار نمی‌گیرد.

۳-۴. ممنوعیت مندرج در ماده ۳ موافقت‌نامه ماه

بند ۱ از ماده ۳ موافقت‌نامه ماه، مقرراتی مشابه ماده ۴ معاهده فضا دارد و تصریح می‌کند؛ ماه باید «منحصراً برای مقاصد صلح آمیز» استفاده شود. اما، همان مشکل مربوط به تفسیر عبارت «مقاصد صلح آمیز» در اینجا هم به قوت خود باقی است. بندهای ۲ و ۳ ماده ۳ موافقت‌نامه ماه مطابق نعل به نعل ماده ۴ معاهده فضا است ولی به نحو غیر عادی واژه «ماه» از آن حذف شده است.

در پیش نویس موافقت‌نامه شوروی تصریح شده بود که سلاح‌های هسته‌ای یا هر نوع دیگری از سلاح‌های کشتار جمعی چه در سطح ماه و یا «زیر بستر» آن ممنوع است. با این وجود، نه در متن نهایی موافقت‌نامه ماه و نه معاهده فضا اشاره‌ای به «زیر بستر» اجرام سماوی

1. U.N. Docs. A/7221 (September 10, 1968).

2. Fractional Orbital Bombardment System (FOBS).

نشده است. از دیدگاه دکترین دولت‌های غربی، اصطلاح «صلح آمیز» در مقابل واژه «نظامی» تلقی نمی‌گردد، و تنها به معنای صرفاً «غیرتهاجمی» است و در نتیجه فعالیت‌های نظامی «دفاعی» را مجاز می‌داند.

پیشینه ارائه تفسیر «صلح آمیز» بجای «غیرتهاجمی» به شکست مذاکرات اولیه، در مورد خلع سلاح کامل در فضا بر می‌گردد. تفسیر موسع از «غیرتهاجمی» باعث توجیه گسترش پتانسیل‌های نظامی فضایی و آرایش سلاح‌های غیر هسته‌ای در فضا، از جمله استفاده از ماهواره‌ها برای ارتباطات نظامی و شناسایی دولت‌ها خواهد شد.

بدین ترتیب، عبارت «استفاده از پرسنل نظامی» و «هرگونه تجهیزات» در این ماده را، نمی‌توان به مثابه «غیرتهاجمی» در نظر گرفت، بلکه باید به معنای آن از طریق هدف و کاربرد واقعی آن توجه کرد. بنابراین، «هرگونه تجهیزات» نباید، به نحوی تفسیر شود که شامل تسلیحات و یا جنگ افزار گردد، بلکه؛ به معنی تجهیزات حمایتی از فعالیت فضای مشروع، از قبیل ابزارهای اکتشاف، اونیفورم، لباس‌های کیهانی و غیره می‌باشد. هرگونه تفسیر خلاف این می‌تواند اکتشافات آینده در اجرام آسمانی را به مخاطره اندازد و کل نظام خلع سلاح را به مخاطره اندازد. بنابراین، «تسلیحات نظامی تدافعی» نمی‌تواند تحت شمول «منحصراً صلح آمیز» قرار گیرد. علاوه بر این، قید «به طور انحصاری» در مقدمه معاهده فضا، نیز تأکیدی بر این مطلب است.

۳-۵. محدودیت‌های حقوق بشر دوستانه

در هر نوع مخاصمه مسلحانه بدون توجه به منطقه درگیری (از جمله فضا)، چند اصل مهم به عنوان اصول حقوق بشر دوستانه باید مورد توجه قرار گیرد. اصولی همچون ضرورت نظامی، تفکیک و تناسب و تبعیض، جزو اصول اساسی حقوق بشر دوستانه هستند (Alzer, 3rd ed. 2000: 129) که نسبت به تمامی درگیری‌های نظامی از جمله در فضای ماوراء جو نیز تسری پیدا می‌کند.

۳-۵-۱. اصل تفکیک اهداف نظامی از غیرنظامی

برای ارائه تعریفی جامع از «اهداف نظامی» که مورد پذیرش عام باشد، باید ماده ۵۲ (۲) پروتکل اول ۱۹۷۷ الحاقی به کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۴ مراجعه کرد. در این ماده سعی شده تا به آثار «اصل تفکیک» مندرج در ماده ۴۸ پروتکل اول الحاقی «تفکیک بین اشیاء غیرنظامی و اهداف نظامی» پردازد. ماده ۵۲ (۲) یک معیار دو وجهی جهت توصیف یک هدف نظامی ارائه می‌کند. معیار اول: هدف نظامی باید از طریق ماهیت، مکان، هدف یا کاربرد آن کمک موثری در دستیابی

به اهداف نظامی داشته باشد. هدف، باید «ماهیتاً» در ساختار نظامی موثر واقع گردد و عنصر «مکان» نیز غالباً به یکی از دو روش (نقاط استراتژیک) و (مناطق خاص بین‌المللی) تعیین شود. بنابراین، عنصر «مکان» می‌تواند به اجرام آسمانی و مدارات زمین^۱ نیز تعمیم داده شود. در خصوص «هدف و کاربرد»، این عنصر نشان دهنده استفاده دوگانه از اشیاء است. معیار دوم: تخریب کلی و یا جزئی هدف مورد نظر، باید یک مزیت نظامی به دنبال داشته باشد (Bourbonnière, 2005: 59-60).

در نتیجه، هدف باید دارای ارزش نظامی باشد و زور به اندازه کافی باشد تا از تخریب آن اطمینان حاصل گردد. هر فرمانده نظامی از هدف قرار دادن، دیگر اهداف که موجبات ارتکاب جنایات جنگی را فراهم می‌سازد خودداری کند.

در اینجا این سؤال مطرح است که آیا ماهواره‌ها یا سفاین فضایی غیرنظامی که برای مقاصد نظامی یا عملیات نظامی مورد استفاده قرار می‌گیرند را می‌توان به عنوان هدف نظامی در نظر گرفت؟ پاسخ این سؤال مستلزم توجه به کاربرد دوگانه اشیاء دارد، بدین معنا که این اشیاء - هر دو به طور همزمان و یا به طور متناوب - هم برای اهداف نظامی و هم به عنوان اهداف غیرنظامی استعمال می‌گردند. در اینجا معیار ارزیابی این است که اگر شیء غیرنظامی در ضوابط مندرج در ماده ۵۲ (۲) قرار گیرد می‌تواند مورد حمله واقع گردد.

۳-۵-۲. اصول انسانیت و ضرورت‌های نظامی

تبادل بین ضرورت‌های نظامی و انسانیت در ذات حقوق مشخصات مسلحانه نهفته است، به این صورت که معمولاً ضرورت نظامی در یک جهت حرکت می‌کند و قواعد بشردوستانه در جهت دیگر. لذا اصل ضرورت نظامی، در مقابل اصل انسانیت قرار می‌گیرد. در رسیدگی‌های نورنبرگ، یک دادگاه نظامی آمریکا در سال ۱۹۴۸ این‌گونه تعریف کرده است: «ضرورت نظامی به متخاصمین اجازه می‌دهد، مشروط به رعایت حقوق جنگ، برای وادار کردن دشمن به تسلیم، از کمترین هزینه و زمان ممکن و حداقل تلفات نیروی انسانی استفاده کنند» (Dinstein, 2000). در اینجا تکیه دادگاه بر رعایت حقوق بشردوستانه در درگیری‌های نظامی است.

از سوی دیگر، «اصل انسانیت» به این معناست که حمله نباید منجر به درد و رنج غیر ضروری و یا آسیب بی‌جا برای یک هدف نظامی گردد. بنابراین طرح ریزی حملات فضایی به اهداف غیرنظامی بر روی زمین و در محیط فضا قطعاً ممنوع خواهد بود.

1. Geostationary Earth Orbit (GEO), Low Earth Orbit (LEO), High Earth Orbit (HEO)

۳-۵-۳. اصل تناسب

اصل تناسب، تعیین «ارزش» جان غیرنظامیان در مقابل مزیت نظامی است که به صراحت در معاهدات حقوق بشردوستانه بین‌المللی پیش‌بینی شده است. تناسب میان تسلیحات، نتایج و اثرات آن را می‌توان در ماده ۵۱ (۵) (ب) یافت که اشعار می‌دارد: «حمله کور که باعث از دست دادن اتفاقی جان غیرنظامیان، آسیب به غیرنظامیان، آسیب به اشیاء غیرنظامی، یا ترکیبی از آن گردد» را منع می‌کند. چرا که آثار آن بیش از حد معمول مزیت نظامی مستقیم پیش‌بینی شده است. در ماده ۵۷ (۲) (ب) پروتکل الحاقی اول اعلام می‌کند: «اگر معلوم شود که یک هدف نظامی نیست و یا هدف تحت حمایت ویژه‌ای است که حمله نباید به آن انجام شود، حمله باید لغو شود یا در حالت تعلیق قرار گیرد». با توجه به آسیب‌های فراوانی که سلاح‌های فضایی به ویژه انرژی جنبشی دارند، رعایت اصل تناسب، تفکیک حملات (اهداف نظامی) از مکان‌ها، اموال، و شهروندان محافظت شده، سبب به حداقل رساندن درد و رنج غیر ضروری خواهد بود.

۳-۶. ملاحظات زیست محیطی

آثار درازمدت کاربرد تسلیحات فضاپایه بر محیط زیست دولت‌ها را نگران کرده است.^۱ ارتباط میان حقوق مخاصمات مسلحانه و محیط زیست را می‌توان در مواد ۳۵ (۳) و ۵۵ پروتکل اول الحاقی ۱۹۷۷ یافت. این دو ماده که تبدیل به حقوق عرفی شده‌اند به صورت مستقیم به رژیم حفاظت از محیط زیست می‌پردازد.^۲

ماده ۵۵ (۱) در بخش «حفاظت از جمعیت غیرنظامی در روی زمین» پروتکل اول واقع شده است که در نگاه اول این گونه استنباط می‌شود که استفاده از آن محدود به جنگ‌های زمینی است. با این حال، هم این ماده و هم ماده ۳۵ (۳) نسبت به تمام انواع جنگ‌ها از جمله جنگ‌های فضایی اعمال می‌گردند. مواد ۳۵ و ۵۵ اشاره به «محیط زیست طبیعی» دارند که با استفاده از این عبارت می‌توان مقررات آن را برای حفاظت از محیط زیست اجرام آسمانی، مسیرهای پرتاب و یا مدارات گردش به دور اجرام آسمانی اعمال کرد.

در خصوص تغییر محیط زیست با استفاده از ابزار نظامی، کنوانسیون ۱۹۷۷ به تصویب رسید^۳ که هرگونه استفاده از شیوه‌های خصمانه تغییر محیط زیست و دست‌کاری عمدی فرایندهای

۱. به ماده ۵۷ پروتکل الحاقی اول ۱۹۷۷ مراجعه شود.

2. ICRC Study on Customary Rules of International Humanitarian Law, Cambridge: Cambridge University Press (2005), CIHL Rules 44-45.

3. The Environmental Modification Convention (ENMOD).

طبیعی برای مقاصد نظامی یا خصمانه را ممنوع اعلام کرده است.^۱ این کنوانسیون به صراحت در فضای ماوراء جو قابل اجرا است، با این وجود، در خصوص کاربری آن در چارچوب تسلیحات فضاپایه تردید وجود دارد (Jasentuliyana, 1999: 114). یکی دیگر از پیامدهای تسلیحات فضایی، انباشت زباله‌های فضایی است که علاوه بر خطر زیست محیطی، می‌تواند به مثابه یک جنگ‌افزار برای سفاین و ماهواره‌ها خطر آفرین باشند (Benkö, 2002: 167). در این ارتباط، به رغم تلاش‌هایی که کمیته کوپوس انجام داده، مقررات حقوقی تنظیم نگردیده است.

۴. خلع سلاح در فضا

اگرچه تلاش‌های زیادی برای غیرنظامی سازی کامل فضا در سال‌های ابتدایی پس از پرتاب اولین شیء فضایی صورت گرفت، اما تعارض منافع متضاد دول فضایی مانع از همگرایی بین‌المللی در موضوع خلع سلاح گردید و رقابت نظامی از عرصه زمین، دریا و هوا به حوزه فضای ماوراء جو کشیده شد. عده‌ای از حقوق‌دانان معتقدند تمام اشکال استفاده نظامی از فضا از قبیل استفاده از «وسایل جنگی» در فضای ماوراء جو در تضاد با اصول مندرج در ماده ۱ معاهده فضا بوده و به کارگیری آن ممنوع می‌باشند. عده‌ای دیگر از علمای حقوق بین‌الملل بر این عقیده هستند که به موجب قوانین بین‌المللی حاضر، عدم وجود ممنوعیت، به معنای اجازه و یا مجوز نیست و این ادعا که چون فعالیت نظامی صراحتاً در معاهده فضا ممنوع نشده از این رو «مجاز» و در نتیجه «مشروع» تلقی گردد. این عده مبنای استدلال خود را بر حکم دیوان دائمی لاهه در قضیه لوتوس^۲ استوار می‌سازند. اما امروزه این استدلال محلی از اعراب ندارد.

سرنوشت محتوم حقوق بین‌الملل در خصوص موضوع خلع سلاح این است که باید همیشه با پیشرفت‌های تکنولوژیک همگام باشد. در همین راستا، نگرانی از رقابت تسلیحاتی در دستور کار جلسه ۳۸ مجمع عمومی سازمان ملل متحد قرار گرفت و دو قطعنامه در این ارتباط به تصویب رسید: اولین آن جلوگیری از مسابقه تسلیحاتی در فضا و ایجاد کارگروه موقت با توجه به انجام مذاکرات به منظور انعقاد توافقنامه برای جلوگیری از مسابقه تسلیحاتی در تمام ابعاد آن در فضای ماوراء جو در نظر بگیرد.^۳ در قطعنامه دوم، از کوپوس خواسته شد تا مسائل مربوط به نظامی کردن فضای خارج جو را به عنوان یک اولویت در نظر گیرد.^۴

۱. ماده ۱ کنوانسیون ENMOD

2. P. C. J. I. Series A, No. 10, p.18;

3. 5A/Res. 38/70, December 15, 1983, adopted on the report of the First Committee.

4. A/Res.38/80, December 15, 1983,

رژیم موجود کنترل و محدودیت تسلیحات در فضا تنها مشتمل بر موافقت نامه‌های چندجانبه و دو جانبه، منعقد بین دولت‌ها آمریکا و اتحاد جماهیر شوروی است و در معاهده فضا مقررات کلی خلع سلاح درج گردیده است. این معاهده نقطه اتکاء قطعنامه‌های متعدد مجمع عمومی سازمان ملل درباره خلع سلاح به شمار می‌رود.^۱

ماده ۴ معاهده قرار دادن سلاح‌های هسته‌ای و یا هر دیگری انواع سلاح‌های کشتار جمعی در مدار، نصب آنها بر روی اجرام آسمانی، و یا استقرار در فضا را ممنوع اعلام نموده است. این ماده بازتاب اصولی است که قبلاً در خصوص معاهده منع آزمایش‌های هسته‌ای قید گردیده بود. علاوه بر این، سومین عبارت از پاراگراف ۲ این ماده کاملاً شبیه به پاراگراف ۲ ماده ۱ معاهده قطب جنوب می‌باشد. با این حال، پاراگراف ۲ ماده ۳ معاهده فضا فراتر می‌رود و «هرگونه تهدید یا استفاده از زور و یا هر نوع عمل خصمانه دیگر یا تهدید به اقدام خصمانه در ماه» را ممنوع می‌سازد. این ماده همچنین استفاده از ماه به منظور ارتکاب این چنین اعمالی یا شرکت در هرگونه تهدید نسبت به زمین، خود ماه، فضاییماها یا اشیاء فضایی سرنشین دار را ممنوع ساخته است. استقرار تسلیحات هسته‌ای و سایر سلاح‌های کشتار جمعی در مدار در حال گردش به دور زمین و یا در مسیرهای منتهی به ماه و یا در اطراف آن ممنوع است.^۲ قبل از معاهده فضا، معاهده «ممنوعیت آزمایش سلاح‌های هسته‌ای در جو، در فضا و زیر آب»^۳ منعقد شد. این سند به عنوان گامی به سوی خلع سلاح و قطع کامل آزمایشات انفجاری سلاح‌های هسته‌ای طراحی شد. بر اساس ماده ۱ آن، هر طرف معاهده متعهد گردیده تا نسبت به ممنوع ساختن، جلوگیری و عدم انجام انفجارهای هسته‌ای در فضای خارج از جو اقدامات لازم را معمول دارد. استفاده از برخی از انواع تسلیحات هدایت انرژی که انفجارهای هسته‌ای در مقیاس کوچک را مجاز می‌شمارد ممکن است مقررات بازدارنده معاهده منع آزمایشات را با چالش مواجه سازد. هرچند «کنوانسیون ثبت» حاوی هیچ‌گونه اقدامات خاص جهت کنترل تسلیحات نیست، اما اگر مقررات آن به درستی اعمال شود، این کنوانسیون می‌تواند نقش اعتماد سازی داشته باشد. ماده ۴ آن مقرر می‌دارد دولت‌ها پرتاب کننده اشیاء فضایی باید اطلاعات لازم در مورد مسائل مختلف، از جمله «عملکرد شیء فضایی» را به دبیر کل سازمان ملل متحد ارائه نماید. این تعهد، می‌تواند از پرتاب‌های ثبت نشده جلوگیری نماید و به صورت غیرمستقیم در تحدید تسلیحات فضاپایه موثر باشد.

1. A/Res.1962 (XVIII), December 13, 1963,

۲. نگاه کنید به پاراگراف ۱ ماده ۴

3. the *Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer, 1653 (XVI) of 24 November 1961. 6 5 August 1963, UNTS, Vol. 480, p. 43*

۴-۱. خلع سلاح در معاهده فضا

یکی از ویژگی پیشرفت‌های به عمل آمده در آن زمان برای غیرنظامی سازی فضا، تلاش مجمع عمومی سازمان ملل در قطعنامه ۱۸۸۴ در ۱۷ اکتبر ۱۹۶۳ بود که از تصمیم شوروی و ایالات متحده برای عدم استقرار سلاح‌های حامل جنگ افزارهای هسته‌ای و هرگونه تسلیحات کشتار جمعی استقبال کرد. این قطعنامه زمینه ساز تدوین ماده ۴ معاهده فضا گردید. اگرچه ممنوعیت تسلیحات کشتار جمعی ماده ۴ معاهده فضا از جامعیت لازم برخوردار است، با وجود این، برخی مجادلات پیرامون پاراگراف اول آن کماکان وجود دارد و هیچ تعریف مورد توافقی در خصوص اصطلاح «سلاح‌های هسته‌ای و تسلیحات کشتار جمعی» وجود ندارد: الف) اشاره به عبارت «و یا هرگونه دیگر» در ماده ۴ (۱)، مبین ممنوعیت هرگونه جنگ افزار است. هدف از این ممنوعیت، جنگ افزارهای حامل تسلیحات کشتار جمعی است نه جنگ افزارهای متعارف.

ب) بر اساس ضوابط و اهداف معاهده فضا، جنگ افزارهای حامل انرژی هسته‌ای که فاقد ویژگی‌های جنگ افزارهای کشتار جمعی باشند، خارج از قلمرو ممنوعیت ماده ۴ این معاهده قرار می‌گیرند. در حالی که بند ۲ ماده ۴ معاهده فضا به موضوع «استفاده صلح آمیز» فضای ماوراء جو می‌پردازد، پاراگراف دیگری از همان ماده به ممنوعیت جنگ افزارهای هسته‌ای و هرگونه تسلیحات خطرناک دیگر اشاره دارد. برخی از بند (i) ماده ۴ به عنوان مقررات «مدار زمین عاری از بمب» یاد می‌کنند.

این معاهده استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی توسط دول متعاقد و یا هر سازمان بین‌المللی را منع می‌کند. با وجود اینکه سازمان‌های بین‌المللی در واقع امضاء کننده معاهده نیستند، اما ماده ۶ معاهده بر فعالیت‌های آنان حاکم است.

۴-۲. خلع سلاح در موافقت‌نامه ماه

اتحاد جماهیر شوروی هنگامی که پیش نویس موافقت‌نامه ماه را در ۱۹۷۱ به دبیر کل سازمان ملل تقدیم داشت چند پیشنهاد جالب توجه در خصوص خلع سلاح فضا ارائه کرد: الف- ماه باید منحصرأً برای مقاصد صلح آمیز استفاده گردد؛ ب- فعالیت‌هایی که در ماه موجب منازعات بین‌المللی گردد، نباید مجاز شمرده شود؛ پ- یک مبنای حقوقی باید برای بهره برداری‌های احتمالی از ماه ایجاد گردد.^۱

1. United Nation A/C.I/L.568 for the text of USSR Treaty.

از برخی جهات، پیش نویس معاهده شوروی خلاصه‌ای از ماده ۴ معاهده فضا بود و از جهات دیگر، روشن کننده مبهم و مجمل بودن مفاهیم ماده ۴ را به اثبات می‌رساند. مبهم بودن ماده ۴ بیشتر به ناهمگونی عبارت «فضای ماوراء جو از جمله ماه و سایر اجرام سماوی» برمی‌گردد، از آن جهت که در برخی از قسمت‌های ماده ۴ به صورت عجیبی عبارت «ماه» حذف گردیده است که ایالات متحده تعمداً شوروی را ترغیب می‌کرد تا موافقت کند عبارت «ماه» حذف گردد.

به رغم روشن نبودن عبارت «اجرام سماوی» در اسناد حقوقی، پیش نویس شوروی این نارسایی را رفع کرد و آن را به این صورت تعریف می‌کند: «اجرام سماوی شامل تمامی اجرام آسمانی طبیعی غیر از زمین می‌گردد». در این مفهوم اجرام آسمانی ماه را نیز شامل می‌گردد. این تعریف برای تفسیر ماده ۴ معاهده فضا بسیار مفید است. هرچند، دولت‌ها از طرح شوروی استقبال چندانی نکردند اما در مجموع، با استناد به ماده ۴ معاهده فضا مقررات کلی خلع سلاح در ماده ۳ موافقت‌نامه ماه منعکس گردید.

۳-۴. خلع سلاح فضا در قطعنامه مجمع عمومی

بنا به ابتکار دولت ایتالیا، جلسه فوق‌العاده مجمع عمومی سازمان ملل تشکیل و قطع‌نامه‌ای به تصویب رسید که اشعار می‌داشت: «به منظور جلوگیری از رقابت تسلیحاتی در فضا، اقدامات بیشتری باید مطابق با مقررات معاهده فضا انجام شود». به دنبال این قطعنامه، دولت ایتالیا، در تاریخ ۲۶ مارس ۱۹۷۹ در کمیته خلع سلاح ژنو طرح خود را برای تنظیم پروتکل الحاقی به معاهده فضا ارائه کرد.

نماینده ایتالیا در تشریح پیشنهاد خود اظهار داشت «البته، استفاده از ماهواره‌های شناسایی، نظارت و ارتباطات و هر سیستم فضایی که در توافقنامه‌های خلع سلاح و سایر قراردادهای محدود کننده تسلیحات برای تقویت ثبات باشد ممنوع نیست». این نظریه این مفهوم را می‌رساند که هر سیستم فضایی می‌تواند تقویت کننده ثبات استراتژیک باشد. به موجب این طرح، آیا هر نوع اقدامات فضایی، از جمله در ماه، که به عنوان تقویت اثبات چنین ادعایی در نظر گرفته می‌شود مجاز است یا نه؟ که در این باره نه مقررات مربوط به معاهده فضا و نه موافقت‌نامه ماه به این سؤالات پاسخ نداده‌اند.

۵. تجزیه و تحلیل

اگرچه استفاده نظامی «دفاعی» از فضای ماوراء جو با استفاده از سلاح‌های متعارف ممنوع نیست، اما به طور کلی انجام فعالیت‌های نظامی با سلاح‌های هسته‌ای در فضا، حتی اگر که ذاتاً

«دفاعی» باشند، ممنوع است. چرا که هیچ فعالیت نظامی، تحت هیچ شرایطی نمی‌تواند «در جهت منافع همه کشورها» انجام شود، حتی اگر «دفاعی» و «سودمند» هم باشد. بر اساس تحلیل اسناد موجود، معاهده فضا در پی غیرنظامی سازی محدود فضا است و در حال حاضر نمی‌توان با استفاده از آن، فعالیت ماهواره‌ها را ممنوع یا محدود ساخت هرچند که در خدمت اهداف نظامی باشند.

با استفاده از معیارهای ذکر شده برای ممنوعیت سلاح‌های هسته‌ای و انواع دیگر تسلیحات کشتار جمعی مندرج در معاهده فضا، نمی‌توان انواع سلاح‌های لیزری (شیمیایی، الکترونیکی و یا الکترون آزاد) را در زمره تسلیحات فضاپایه کشتار جمعی تلقی کرد. به علاوه، جنگ افزارهای فضایی انرژی هسته‌ای، از شمول معاهده فضا خارج است زیرا آثار تخریبی آنها با پیامدهای تسلیحات کشتار جمعی برابری نمی‌کند. با این وجود، این معیار نمی‌تواند در مورد استفاده از سامانه‌های تسلیحاتی ضد ماهواره‌ای توجیه کننده باشد. آزمایش تسلیحات لیزری اشعه ایکس و اشعه گاما، و سلاح‌های پرتو ذرات در معاهده منع آزمایشات هسته‌ای ممنوع شده است. اما توسعه و استقرار آنها در فضا با هیچ محدودیتی روبرو نیست و اقدام عاجل مبادی ذی‌ربط سازمان ملل را طلب می‌کند.

استفاده انحصاری از فضا صرفاً برای مقاصد صلح آمیز غیرقانونی است؛ زیرا موجب محدود کردن حق دولت‌ها در مورد دفاع از خویش می‌باشد که در ماده ۵۱ منشور سازمان ملل تضمین شده است. اقدام تلافی‌جویانه در مقابل هر حمله‌ای که از داخل و یا خارج از فضا متوجه آنها شود (Fasan, 1998, p.57). مع‌هذا حق دفاع دولت‌ها چه فردی و چه دسته‌جمعی حقی نامحدود نیست تا بتوان به هر شیوه و در هر مکان و یا به هر وسیله‌ای از آن استفاده نمود.

در تحلیل ماده ۴ معاهده فضا می‌توان گفت؛ کاوش‌های صلح آمیز و تحقیقات علمی صرف نظر از اهدافی که دنبال می‌کنند چه توسط پرسنل نظامی یا افراد غیرنظامی انجام شود و یا اینکه در کجا و از چه تجهیزاتی استفاده شود، مجاز است.

از دیدگاه حقوقی بکارگیری و استقرار سلاح در فضا به منظور حفظ منافع ملی دولت‌ها و در راستای اجرای اصل «دفاع مشروع» که مستلزم کاربرد سلاح هسته‌ای یا سلاح‌های کشتار جمعی نباشد، مجاز تلقی می‌شوند. اما این لزوماً به این معنا نیست که توسل به هر نوع تسلیحات فضاپایه به موجب حقوق فضا مشروع تلقی می‌شود بلکه، صرفاً استفاده‌های «دفاعی» از فضای ماوراء جو ممنوع نیست؛ برای مثال اگر سامانه‌های فضایی ضوابط مندرج در کنوانسیون‌های ژنو (اصل تفکیک، ضرورت، تناسب و حفاظت از محیط زیست) و الزامات حقوقی منشور را

رعایت نکنند، اقدام تلافی جویانه علیه آنها مجاز است و می‌توانند مورد حمله واقع شوند. استدلال عده‌ای از حقوق‌دانان که معتقدند تمام اشکال استفاده نظامی از فضا در تضاد با اصول مندرج در ماده ۱ معاهده فضا بوده و ممنوع می‌باشد نمی‌تواند از مبنای محکمی برخوردار باشد. بررسی معاهده فضا نشان می‌دهد که استقرار هر گونه اشیاء حامل سلاح‌های هسته‌ای و یا تسلیحات کشتار جمعی در مدار اطراف زمین، اجرام آسمانی یا فضای ماوراء جو را ممنوع ساخته است. ولی به صورت تعمدی از اشاره مستقیم به کره ماه چشم‌پوشی نموده و آن را استثناء کرده است. در واقع، نه تنها روزنه‌ای را برای عبور موشک‌های بالستیک باز گذاشته، بلکه استفاده از فضا برای مقاصد نظامی دیگر که مستلزم قرار دادن سلاح‌های هسته‌ای نباشد (مانند جاسوسی، پایش، تبلیغات، و حتی احتمالاً استقرار بمب‌های هوشمند لیزری در فضا) را توجیه پذیر و مشروع می‌داند. علاوه بر این، می‌توان این گونه تحلیل کرد که این ماده به دنبال مشروعیت بخشی به استقرار پایگاه‌های نظامی، استحکامات و تأسیسات هسته‌ای در سطح ماه و انجام آزمایشات هسته‌ای در آنجا می‌باشد.

معاهدات فضا هر گونه تعریفی از سلاح‌های کشتار جمعی را از قلم انداخته است؛ که موجب ابراز تفسیرهای مختلفی از مشروعیت قرار دادن تسلیحات در مدار در حال گردش به دور زمین و اجرام آسمانی شده است. این برداشت‌های غلط موجب تشدید رقابت تسلیحاتی در فضا و یا «نظامی سازی فضا» گردید که مصادیق آن را می‌توان در استفاده از ماهواره برای امور نظامی و شناسایی، ارتباط و جهت یابی، اقدام تلافی جویانه علیه ماهواره‌های مهاجم، توسعه سلاح‌های ضد ماهواره و سلاح‌های لیزری، توسعه سیستم‌های رهگیری موشک‌های بالستیک مشاهده کرد. اما می‌توان با استفاده از قاعده «هر چیزی که ممنوع نیست، مجاز است» کاربرد آنها را مشروع تلقی کرد. در عوض، بر اساس اسناد موجود، قطعاً کاربرد تسلیحات شیمیایی، باکتریولوژیک، هسته‌ای و سلاح‌های با آثار مشابه آنها نامشروع و غیرمجاز است. همچنین ایجاد پایگاه‌های نظامی، آزمایش تسلیحات فضایی، و انجام مانورهای نظامی «در اجرام آسمانی» ممنوع است حتی اگر این فعالیت‌ها از ماهیت «غیرتهاجمی» برخوردار باشند.

محقق بر این نظر است که باید گام‌های بیشتری جهت تفکیک انواع فعالیت‌ها و تجهیزات مجاز و ممنوع برداشته شود. زیرا برخی از تجهیزات فضایی قابلیت استفاده دوگانه دارند، لذا در صورت بروز شک در اینکه آیا شیء تدافعی است یا تهاجمی، باید به نحوه استفاده آن (یا رویکرد کارکردگرایی) توجه شود. بنابراین، موشک‌های بالستیک و قاره پیمای، همچنین تمام اشیاء فضایی نظامی که حامل سلاح هسته‌ای و یا سلاح‌های غیرمتعارف نبوده و برای مقاصد تدافعی بکار روند، مشروط به رعایت ضوابط حقوق مخاصمات مسلحانه در شمول نظام ممنوعیت قرار نمی‌گیرد.

نتیجه

اطمینان از این که فضای ماوراء جو از جمله ماه و سایر اجرام آسمانی صرفاً برای اهداف صلح آمیز مورد استفاده قرار خواهد گرفت و پرهیز دولت‌ها از مداخله، حمایت و یا اجازه مستقیم یا غیرمستقیم، یا هرگونه مشارکت در هر اقدام نظامی در فضا و اجرام آسمانی مانند ایجاد پایگاه نظامی، تأسیسات و یا استحکامات، پرتاب و استقرار سامانه‌های تهاجمی فضاپایه و تسلیحات کشتار جمعی در مدار زمین، برگزاری مانورهای نظامی و آزمایش تسلیحات در فضا، همواره از آرمان‌های جامعه جهانی بوده است. اما بررسی وضعیت موجود خلاف این را ثابت کرده است و نشان می‌دهد نظام حقوقی حاکم به عنوان یک ابزار کنترل کننده گسترش تسلیحات فضاپایه از توسعه تکنولوژی عقب مانده است.

تحولات فن آوری و منافع کشورها در نظامی سازی فضا نیازمند تنظیم مقررات حقوقی نوین است. مقررات معاهده فضا توانسته تنها استقرار جنگ افزارهای کشتار جمعی و هسته‌ای را در فضا ممنوع سازد و در روند غیرنظامی سازی کامل از موفقیت چندان برخوردار نبوده است. قدرت‌های فضایی از این خلأ حقوقی سوء استفاده کرده‌اند و در رقابتی تنگاتنگ به توسعه تسلیحات فضاپایه خود پرداخته‌اند. هنجارهای حقوقی موجود در اسناد حقوقی فضا و حتی مقررات ممنوعیت استفاده از زور در منشور و اصول عرفی حقوق بشر دوستانه نتوانسته از گسترش تسلیحات فضایی جلوگیری کند.

با وجود این، اهمیت معاهدات فضایی به عنوان ابزاری برای ارتقاء صلح و امنیت بین‌المللی را نباید دست کم گرفت. اشکالات و خلأهای آنها بیشتر جنبه سیاسی و تعمدی داشته و تابعی از موازنه قوا میان در نظام دوقطبی بوده است. قدرت‌های فضایی از این نارسایی به بهترین وجه ممکن استفاده کرده و همچنان حضور پررنگ خود را در عرصه نظامی سازی فضا حفظ کرده‌اند. با این حال، امروزه مصادیق روشنی از فرسایش سیاست دوقطبی و یا تضعیف شدن پیمان‌های مختلف و بلوک بندی در دست است. اگرچه این مصادیق به معنای پایان رقابت آنها در حوزه فضا تلقی نمی‌شود، لذا تنها راه دستیابی به خلع سلاح مطلوب در فضا، الزام به تنظیم معاهده‌ای که متضمن ممنوعیت کلیه تسلیحات فضایی باشد، است.

ضرورت ایجاد می‌کند به موازات اختراعات و اکتشافات جدید در حوزه فضایی به ویژه در عرصه تسلیحات فضاپایه، مقررات حقوقی حاکم بر فضا متحول شده تا ضمن برخورداری از انعطاف لازم، نیاز جامعه بین‌المللی را در خصوص منع تولید، استقرار، کاربرد این گونه تسلیحات پاسخگو باشد و این هنجارهای حقوقی به قواعد عرفی تبدیل گردند تا برای دولت‌هایی که به معاهدات و اسناد حقوقی مرتبط با موضوع مورد بحث نپیوسته‌اند الزام آور

باشد. بنابراین در صورتی که هنجارهای موجود مورد تجدید نظر قرار گیرند و از ضمانت اجرای کافی برخوردار گردند، نظم جهانی بهتری حاکم خواهد شد.

پیشنهادها

در حال حاضر، هنجارهای حقوقی موجود قادر نیست از گسترش تسلیحات فضاپایه جلوگیری نماید. همچنین تحلیل‌های فوق نشان می‌دهد تفاسیر و برداشت‌های مختلف از اسناد حقوقی مصوب، موجب تردید در مشروعیت به کارگیری و اعمال زور از طریق تسلیحات فضاپایه گردیده است. بنابراین در راستای تقویت اصل «استفاده صلح آمیز از فضا» و جلوگیری از روند نظامی‌سازی فضا، پیشنهادات زیر می‌تواند راهگشا باشد:

(۱) جهت نیل به حفظ صلح و امنیت بین‌المللی و تحکیم ممنوعیت استفاده نظامی از فضا، بایستی اصول بنیادین عرفی، اصول مندرج منشور، اسناد حقوق فضا و موازین حقوق بشردوستانه در کاربرد سامانه‌های فضایی رعایت گردد.

(۲) ممنوعیت تسلیحات فضاپایه تنها از طریق ایجاد یک نظام جامع ممنوعیت تسلیحات فضاپایه امکان پذیر است.

(۳) معیارها و شاخص‌های تفکیک تسلیحات کشتار جمعی و بیولوژیک از سایر تسلیحات متعارف باید مشخص شود.

(۴) در راستای ارتقاء امنیت تجهیزات، ماهواره‌ها و ایستگاه‌های فضایی، محدوده امنیتی مشخصی در اطراف آنها معین گردد و به اطلاع تمامی کشورها برسد.

(۵) مفاهیمی چون «سلاح‌های هسته‌ای»، «تسلیحات کشتار جمعی» و «استفاده صلح آمیز» باید به روشنی تعریف گردد.

(۶) تسلیحات فضاپایه با کاربرد دوگانه تفکیک گردد تا وضعیت حقوقی استفاده از تسلیحات فضاپایه تدافعی و تهاجمی روشن گردد.

(۷) پروتکل الحاقی ویژه‌ای در موضوع خلع سلاح باید تنظیم و به معاهده فضا منضم شود.

(۸) برای رفع نگرانی حفاظت از تجهیزات و ماهواره‌ها، مناسب‌ترین آنها استفاده از رویکرد کنوانسیون حقوق دریاهاست که حاشیه امنی را برای جزایر مصنوعی تعیین نموده است؛ برای ماهواره‌ها و تجهیزات فضایی نیز می‌توان محدوده‌ی خاصی را تعیین کرد.

منابع

الف) فارسی

- حسینی، سید ابراهیم (۱۳۸۲)، اصل منع توسل به زور و موارد استثنای آن در اسلام و حقوق بین‌الملل، پژوهشکده فرهنگ و معارف اسلامی.
- خسروی، مجید (۱۳۸۱)، هوا و فضا از دیدگاه حقوقی، تهران: انتشارات سازمان عقیدتی سیاسی ارتش.
- رسو، شارل (۱۳۶۹)، حقوق مخصصات مسلحانه، ترجمه سید علی هنجنی، جلد اول، دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۶)، حقوق جنگ، کتابخانه گنج دانش.
- نامی، حسن (۱۳۸۹)، فضا بعد چهارم قدرت، تهران: نشر زیتون سبز.
- نواده توپچی، حسین (۱۳۷۸)، حقوق بین‌الملل فضا، جلد اول، انتشارات سازمان عقیدتی سیاسی ارتش.
- نواده توپچی، حسین (۱۳۸۷)، ملاحظات مربوط به هوافضا در راهبرد ملی، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.

ب) لاتین

- Jasani, B. (1984), *The Military Use of Outer Space*, SIPRI Yearbook, Taylor & Francis, London.
- Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Technique (ENMOD), 1976.
- Cooper, John C. (1946-1966), *Self-Defense in Outer Space and the United Nations*, in: Ivan A. Vlasic (ed.), *Explorations in Aerospace Law: Selected Essays by John Cobb Cooper*.
- Fasan, E. (1998), "Review of the Status of the Outer Space Treaties", *journal of space law*, No.26.1.
- Gennady Zhukov and Yuri Kolosov (1984), *International Space Law*, New York: Praeger Publishers,
- Almond, Harry H. (1985), "Demilitarization and Arms Control: Antarctica", 17 *Case Western journal of international law*.
- Brownlie, Ian (1964), "The Maintenance of International Peace and Security in Outer Space", 40 *British Yearbook of international law*.
- ICRC, (2005), *Study on Customary Rules of International Humanitarian Law*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Vlasic, Ivan A. (1995), *Space Law and the Military Applications of Space Technology*, in: *Nandasiri Jasentuliyana (ed.), Perspectives on International Law*, London: Kluwer Law International.

- Mushkat, M. (1970), "New Developments in Outer Space Law and their Role in Increasing International Security", Zur Zeitschrift.
- Felden, M. (1984), Recent Advances in the Use of Space for Military Purposes and on Second Generation Nuclear Weapons, in: Outer Space,
- Marietta Benkö, (2002), *The Problem of Space Debris: A Valid Case against the Use of Aggressive Military Systems in Outer Space?*, Benkö and Schrogl.
- Walzer, M. (2000), *Just and Unjust Wars*, New York: Basic Books, 3rd ed.
- Bourbonnière, M. (2005), "National Security Law in Outer Space: The Interface of Exploration and Security", 70 *Journal Air Law & Commerce*.
- Christopher M. (2002), "Military Use of the International Space Station and the Concept of "Peaceful Purposes", *Air Force Law Review* Vol. 53.
- Jasentuliyana, N. (1999), *International Space Law and the United Nations*, The Netherland, Kluwer Law International.
- Ogunsola O. Ogunbanwo (1975) International law and Outer Space Activities, **Nijhoff, The Hague, Netherlands.**
- Oxford English Dictionary, (1984), New York: Oxford University Press.
- Lakshanan ,R. (1985), *Prohibition of Weaponization of Outer Space*, 28 proceedings of the Twenty-eighth Colloquium on the Law of Outer Space .
- Ricky J. Lee (2003) ,"The Jus ad Bellum in Spatialis: The Exact Content and Practical Implications of the Law on the Use of Force in Outer Space", 29 *Journal of Space Law*.
- Gorove, S. (1977), *Studies in Space Law: its Challenges and Prospects*, Leyden/Nijhoff.
- Strategic Arms Limitation Talks (SALT II) from 1977 to 1979 between the U.S. and the Soviet Union.
- The Strategic Arms Reduction Treaty (START) on 31 July 1991.
- The Symposium on Preventing an Arms Race in Outer Space, Disarmament, vol. 7 (1984).
- The Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer, 1653 (XVI) of 24 November 1961. 6 5 August 1963, UNTS, Vol. 480.
- The Union of Concerned Scientists report**, March 1984.
- Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, Outer Space and Under Water. 480 UNTS 43 entered into force 10 October, 1963.
- Vereshchetin, V. S. (1982), "*Against Arbitrary Interpretation of some Important Provisions of International Space Law*", Proceedings of the 25th Colloquium. On the Law of Outer Space,
- Dinstein, Y. (2001), *War, Aggression and Self-Defense*, 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press.